

Sánta Gábor:
Khmer építészet

"Ezeknek az ázsiai dolgoknak és intézményeknek, az ázsiai történelemnek és hitformáknak már a kora is oly mély benyomást tesz az emberre, hogy a hatalmas múltra visszatekintő népek egyes fiait sem tudjuk fiatalnak elképzelni. Ezért hát egy fiatal kínai mindig úgy tűnik fel a szemben, mint egy újraéledt özönvíz előtti ember. Még egy angol is, akinek neveltetésénél fogva semmilyen ismerete nincs efféle intézményekről, még az is csak borzongással tekinthet a kasztokra, melyek elgondolhatatlanul hosszú időn keresztül éltek egymás mellett, és mégis megőrizték tisztaságukat, elzárkóztak minden keveredéstől, micsoda misztikus fenséget

áraszt már maga ez a tény! Ugyancsak meggyőződésem, hogy ha bárki is hallja a Gangesz vagy az Eufrátesz nevét, belső felindulást érez.

Ezt az érzetet még csak fokozza, hogy Dél-Ázsiai évezredekén át, egyetlen más földrészhez sem hasonlóan, szinte ontotta az embereket. Ilyen vidéken az ember csak annyi, mint mezőn a gyom." Thomas de Quincey

"Eretnek-e, ha valaki legalábbis nagyon kétségesnek és valószínűleg hibásnak találja azt a véleményt, mely szerint Isten igazi ismerete elterjedtebb a kereszténységben, mint volt az az antikvitásban és mint jelenleg sem az az olyan nem keresztény országokban, mint India." Simone Weil

Majd kétezer éve, hogy a dravida Kaundinya éjfélkor álmot látott, sugárzó isten közelgett feléje, és így szólt: "Végy magadhoz íjat szállj hajóra mert indulnod kell Napkelet felé." Mikor reggel felébredt, erős íj és tegeznyi nyílvessző hevert mellette a földön. A tengeren tomboló vihar hajtotta hajóját, míg Fűzfalevél királynő földjére nem ért. A királynő harci gályákkal indult ellene, de Kaundinya gyors nyílvesszői megsebeztek hamvas bőrét, és a szépséges asszony meghódolt. Kaundinya feleségévé tette őt, és kettőjük szerelme a kambodzsai királyok sorát hívta erre a világra.

Így ír Tsin-chou kínai krónikás a Fou-nan birodalom születéséről.

A kambodzsai őserdő egészen más, mint Magyarország szelíd tölgyesei. Ott méregzöld homály dereng a buja lombkorona alatt, a sűrű ágak mögött

veszedelmes ellenség hideg szeme kíséri mozdulatait. Ott nehéz életben maradni, - élni kell, nem elég létezni. Kambodzsai népe azon a földön hívta életre a kultúrát, amely bár kevésbé ismert a világon, mégis az egyetemes művészet páratlanul értékes alkotásait teremtette nagyvonalúan, önzetlenül és értelmetlenül. Értelmetlenül, mert a hatalmas kőtemplomok apró kamrái emberi tartózkodásra alig alkalmasak, a hely pusztán arra elegendő, hogy a derengő fényben álló bálvány előtt hódoljon a látogató. Mi sarkallhatta arra a khmereket, hogy újra és újra, változó méretben, káprázatosan finom díszítésekkel megépítsék ugyanazt az épületet. Hogyan tudták szeretni azt ami életük megkeserítője, izzó kereszt a vállukon, amit letenni nem lehet. Olyan kérdés ez amit megválaszolni nem tudok már évek óta, azóta, hogy a szépségnek ebbe a csapdájába zuhantam.

KHMER ÉPÍTÉSZET

Időszámításunk szerint az I. században született Indo-Kína első jelentős társadalma, a Founan birodalom. Egyesítette a félsziget nagy részét - a mai Kambodzsán kívüli Kokin-Kína és dél-Sziám területe és hozzá tartozott. Pontosan nem ismeretes Fou-nan népének eredete, de feltehetően kínai és indiai telepések keveredéséből alakulhatott ki. Egészen bizonyos kapcsolata Kínával - maga a Fou-nan elnevezés is kínai történetíróktól származik. India ekkor már kiterjedt kereskedést folytatott még oly távoli országokkal is, mint Perzsia, így utazóik az Indo-Kínai félsziget partvidékét is végighajózták. A Fou-nan birodalom fővárosa Phnom Penh és Angkor között körülbelül főlúton épült, Kompong Thom és Sambor környékén, de ebből a korból származó településeket feltártak a Mekong folyó deltájában is.

A VI-VII. századi háborúskodások alatt Founan széthullott. Töredékeiből két - Szárazföldi és Tengeri Chen-Lanak nevezett királyság alakult ki. Erre az időre tehető számos kisméretű, elszigetelten telepített kő vagy téglalap templom építése. Az építészetben és a szobrászatban az indiai kultúrkör hatása bizonyult erősebbnek a kínaival szemben. Elsősorban a Gupta és Pallava dinasztiák uralkodása alatti művészeti irányvonalhoz kapcsolhatjuk ezeket a khmerek előtti szentélyeket, melyek ugyanolyan barlangszerűek, szilárd, súlyos alkotások, mint azt Indiában láthatjuk. Építőanyagul homokkővet, téglát és lateritet használtak. A templomokat a külső díszítésre nagy gondot fordítva, a szentélybelső viszonylagos elhanyagoltságával, egyszerű négyzetes vagy téglalap alaprajzzal építették. Az épületek külső formálásában két szemmel láthatóan elkülöníthető stílus alakult ki.

Az első szerényebb méretekkel emelték, sima falán kissé kiugró pilaszterekkel. Fedése azonos magasságú teraszokkal kiképzett kő vagy téglalap álboltozat, melynek kialakítása a díszítésre nem túl nagy hangsúlyt helyezve, szigorúan a szilárdsági követelményeket szem előtt tartva történt.

A második fajta az igényesebb, nagyobb méretű zárandokhelyeknél használatos. A későbbiekben ez a stílus vezetett az angkori templomváros kifinomult mesterműveihez. Ez az építési mód erősen osztott felületeket alkalmaz, - oszlopnyalábokkal övezett falfülkéket, dúsan faragott lábazatokat. A tető kevesebb lépcsőfokkal fedett, mint az előző megoldásnál, de a lépések magasabbak, és sokkal díszesebb faragásúak.

Ez a magas, sisakszerű fedés a kambodzsai építészet első önálló alkotása, - noha arányai még változnak a későbbiekben, ez a forma jellemzi majd a khmer mesterek munkáját is.

A VIII. század végén támadó jávai seregek szétzilálták a Chen-La királyságokat, és a pusztítást követő zűrzavart felhasználva jutott államalapítási lehetőséghez II. Jayavarman, az első igazán khmer uralkodó. (I. Jayavarman még Fou-nan egyik királya volt.)

A IX. század végéig emelt magányos templomoktól a fejlődés következő lépése az egymás mellé épített szentélyekből álló, népes szerzetesi közösséget fenntartó kolostortemplomhoz vezetett. Egyik első példája az I. Indravarman uralkodása

alatt 879-ben elkészült Preah Ko, Roluohban. Az együttest körülkerítő erős téglafalat hangsúlyos kapuépítmény szakítja meg, melyen áthaladva a külső teraszra érkezik a látogató, ahol újabb kapu és kerítés állja útját, elzárva ezzel a kolostor hat épületből álló belső szentélycsoportját az illetéktelenek elől. A teraszon két szimmetrikusan elhelyezett könyvtár, valamint néhány ismeretlen rendeltetésű épület - talán szerzetesek szálláshelye - látható.

Preah Ko alaprajzát szemlélve már megfigyelhetjük a későbbi nagy templomegyüttesek többszörös gyűrűs elrendezését, a nyílegyenes vonalú útvezetést, melyet szabályos távolságokban különböző építmények szakítanak meg. Ezek a meghökkentő, haladást akadályozó látványosságok oldják fel az együttes hidegen geometrikus rendjét, élettel telítik a különben sivárnak tűnő elrendezést. Preah Konál az egymás után következő két kapuzat (gopuram) jelenti az "akadályokat", majd a belső udvaron, a középső szentéllyel szemben, az út tengelyében, a látogatókat okvetlenül az ösvényről való letérésre kényszerítve fekszik Síva hátasállata - Nandi, a bika - homokkőből kifaragva. Két hasonmása az út egy-egy oldalán, a két szélső Szentély bejáratának tengelyében hever. Preah Ko azonban különbözik a későbbi alkotásoktól, amennyiben a szentélytoronyok nem központos, hanem vonalmenti elrendezésűek, és a hangsúlyos szintemelkedés, amely a angkori emlékeknél döntő jelentőségű - elmarad.

Mindössze két évvel később, 881-ben épült fel Bakong, szintén Roluohban, Meglepő, hogy noha mindkét épület ugyanazon kor szülötte, mégis csupán az alapvető építészeti formavilág azonos, az épületek csoportosítása eltérő. Bakong szentélye egy ötlépcsős piramis csúcsát ékíti. A talpzat negyedik fokán a középszentély tizenkét kisebb mása áll, minden sarkon egy-egy, valamint az oldalakon kettő-kettő. Ez utóbbiak között halad a négy égtáj irányából felvezető széles lépcső.

Bakong az első templom-hegy a khmer építészet történetében. Hogy eredetét megértsük, ahhoz az Indiában honos művészeti jelképrendszerhez kell gondolatban elzarándokolnunk, amely emberfelettien nagyszabású formában az elúrai Kailászanátha-templomban öltött testet.

"... a Kailászanátha templom profilja feltűnően egybevág a Kailásza hegycsúcs profiljával és tömegarányaival. A Kailásza hegy Tibetben emelkedik, a Mánasza tó

fölött; vízesés zuhog alá a hegy oldaláról, s a hindu mitológia szerint ez a Gangesz eredete, mert a föld alatt folyik tovább egészen odáig, ahol Badrinatnál, a Himalája dél oldalában, mint a Gangesz földrajzilag ismert forrása, felszínre tör. A Kailásza csúcs Sivalája, Síva legkedvesebb tanyája, ott szeret időzni Párvatival, feleségével, a Hegy leányával. A Gangeszt a hitrege szerint Síva fogta fel hajában, amikor a Égi Folyam - a Tejút - leáradt, s a szent folyó - mint vízesés a Kailásza oldalán - Síva fejéről hullott alá a földre. Elorában, a hegy oldalában, amelyből a Kailászanáthát kifaragták, szintén vízesés zuhog le, s formája hasonlít a Kailásza hegy vízeséséhez, ahogyan ezt Kavagucsi, japán buddhista zarándok és utazó helyszínen lerajzolta." - írja Baktay Ervin India művészete című könyvében.

A tibeti Kailásza hegy - vagy más néven a Mont Meru - és khmer

piramistemplomok közötti kapcsolat valóságos voltát igazolja Banteay Srei (967) egyik domborműve. A kép a világegyetem felépítésének rendjét mutatja a szent hegycsúcs stilizált megjelenítésével. A piramis jelenti a hegyet, melynek lakói a megigazulás felé vezető út egyes lépcsőfokait foglalják el. Legalul az emberek kavargó, színes világa, felettük az ijesztő külsejű félistenek, varázserejű kapuőrző démonok lakoznak. Közvetlenül Siva lába alatt ülnek tudós fejtegetésbe merülve az aszkéták, a szent életű bölcsek (risik), Siva mellett pedig Párvati várja férje parancsait. A Siva mögötti fák koronájának sziluettje pontosan megegyezik a khmer templomok tornyozott sisakjának rajzolatával.

Ha khmer királyok arcképcsarnoka létezne, ott megkülönböztetett helyet kapna I. Yasovarman (889-900), aki Angkor területén az első várost, Yasodharapurát létrehozta. Birodalmának templomhegye, uralkodásának szimbóluma Phnom Bakheng. Az építmény jelentőségét súlyozza az öt középső szentélynek a piramis lépcsőin emelt hatvan kicsiny mása, valamint az emelvényt körülvevő negyvennégy templomépület (prasat).

I. Yasovarman nevéhez fűződik Angkor nagy folyószabályozó gátrendszerének megépítése. Hogy ennek jelentőségét megértsük, röviden át kell tekintenünk az ország gazdálkodási módjának alakulását. Kambodzsa éghajlata az év négy hónapjában bőkezűen ontja az eső ajándékát, míg a többi nyolc hó mostohán megtagadja az ottani földművesektől az éltető vizet. Az ország fő terménye - a rizs - állandó, bőséges öntözés nélkül sovány termést hoz.

Már Fou-nan idejében is történtek kísérletek mesterséges öntözőrendszer kialakítására, bár erről csak szórványos emlékek maradtak. A vízgazdálkodás fejlődését nem befolyásolta a különféle hatalmak hanyatlása, majd újjászületése, így a khmer királyok idejében már igen, magas szinten állt a gát- és csatornaépítés tudománya. I. Indravarman (877-889) uralkodása alatt Loleiben megépült egy 4380 m hosszú és 800 m széles vízmedence. A víztározót csak részben mélyítették a lejtős terepbe, és az így kikerülő földet a gátakhoz felhasználták.

Így a folyó felduzzasztott vízének szintje a környező rizsföldek fölé került, ami lehetővé tette, hogy az öntözővizet egyszerűen leeresszék a kívánt területre. A zsilipek és csatornák olyan szellemes rendszerét dolgozták ki, hogy bármikor vizet

juttathattak egy tetszőleges parcellára, anélkül, hogy a közbenső területeket elárasztották volna. Angkor virágkorában mindvégig kulcsfontosságú volt az öntözővíz megőrzése. Ezzel összefügg a tisztelet, mellyel a khmerek a kígyók előtt hódoltak. Indiában a nagák és naginik a kígyók és kígyólányok - a vizek és a termékenység istenei. Ugyanígy tekintett rájuk Kambodzsa népe is. Királyokról elterjedt a hír, hogy éjszakánként kígyóhercegnőkkel hálnak, így biztosítják a birodalom fényét. Ugyanakkor nem tanácsos a dharma ellen véteni, mert azt a kígyókirály, Vasuki nem hagyja megtorlás nélkül. Egy ízben Kambodzsa királyának fia módfelett megszeretett egy szemtelen legyecskét. Első miniszterének gyermeke viszont egy kövér pókot kényeztetett. A balsors úgy hozta, hogy a légy a pók hálójában lelte halálát és gyomrában talált végső nyugalmat. Bosszúból a királyfi a vízbe vettette a miniszter fiát. Vasuki haragja özönvíz formájában sújtott le a városra és sokakat elpusztított.

Angkorban 1066-ig két hatalmas víztároló épült, a Keleti és a Nyugati Víztároló. 7 km x 1,8 km, illetve 8 km x 2,2 km-nyi kiterjedésük ámulatba ejtő mérnöki ismeretek meglétét bizonyítja. Ilyen bonyolult, nagyszabású vízhálózat megépítéséhez nem elég ezernyi rabszolgát ész és értelem nélkül munkára hajszolni gondolkodó fők hosszan tartó közös munkájára van szükség megteremtéséhez. VII. Jayavarman (1181-1219) egészített ki az angkori víztárolókat a város északi részén épített Neak Pean templomról nevezetes kisebb méretű medencével. A tárolókban összesen 75 millió m³ vizet lehetett felfogni, ami azon túl, hogy elképzelhetetlenül nagy szám, azért is meglepő, mert pusztán a csekély hozamú Siemreap folyó vize táplálta őket.

Prasath Kravanh ugyancsak I. Yasovarman uralmának szülötte, a khmer

téglaépítészeti kiemelkedő alkotása.

Tudnivaló, hogy a khmerek a megszokottól eltérő módon készítették téglafalaikat. Az égetett anyagtömböket igen pontosan, szinte hézag nélkül illesztették egymáshoz, és habarcs helyett növényekből készített enyvvel ragasztották. A szobrászok domborműveket véstek a falba, oly módon, hogy a teljes felületet vékonyabbra faragták, így a kívánt szobor erősen kiemelkedett a sík háttérből. Prasath Krvanh esetében bizonyított, hogy a belsőt fehér, barna, vörös és fekete színű festéssel díszítették. Sajnos ma már ebből emberi szem mit sem láthat.

II. Rajendravarman (944-968) új várost épített Yasodharapurától északra. Koh Kerben egészen új elrendezésben láthatjuk a kolostortemplom épületcsoportját. A lakóteremtől hosszú sétány vezet a palotának is beillő kapuhoz. Mögötte több kisebb gopuramon áthaladva a szentélycsoportot és a könyvtárat láthatjuk, és csak újabb falakat elhagyva tárul elénk a hatlépcsős templomhegy.

Ugyanakkor Angkort sem hagyta az enyészetnek hiszen ott építette fel a legarányosabb templomot, Baksei Chamkrongot és a Keleti Víztorlót. A medence közepén központos alaprajzú templom emelkedik.

Pre Rup a keleti víztorlótól délre 961-ben készül el, merészen a magasba ívelő téglatornyai még most is lenyűgözőek, pedig díszítésük már teljesen elpusztult.

II. Rajendravarman uralkodásának utolsó előtti évében 967-ben épült Angkortól 25 km-re, Ishvarapurában a kicsiny, de építészeti iskolát teremtő templomegyüttes, Banteay Srei.

Kifinomult szépsége annál meglepőbb, mivel nem királyi alapítvány. Harshavarman király fia, a brahmana Yajnavaraha építette, Siva dicsőségére. A templomhegyek értelmezésénél már utaltam, egyik domborművére, most inkább a aprólékosan kimunkált faragványok törékeny szépségére mutatnék rá. A szobrász munkája itt már különválaszthatatlan az építésztől. A Ramayana és a Mahabharata jeleneteit az istenek életéből ellesett pillanatok váltják, körülöttük pedig az őserdő áttörhetetlen sűrű szövedéke kígyózik.

Szinte Banteay Srei buja faragványai ellenére épült Phimeanakas, majd Ta Keo, a két dísztelen, mértanias templomhegy Angkorban a X. század végén. Ta Keo tornyai, noha szokás szerint fakorona képét rajzolták az égre, mégis a homokkő tömbök kockái kubista szoborként is megállnák helyüket a világ bármely modern művészeti kiállítótermében. Befejezetlen monumentális templomhegy, amelynél az építés metodikáját tanulmányozhatjuk, hogyan bontották ki a figurális részleteket a khmer szobrászok a tornyok tömör párkányzatából.

A X. század végén és a XI. század elején harci sikerek nyomán a birodalom határai távolabbra tolódtak, és a Khmer királyok jónak látták a távoli tartományokat is elkápráztatni. Ekkor épült a Dangrek hegységben Preah Vihear, Siva temploma. Mivel nincs messze a Siemreap folyó forrásvidékétől Sivalingam - a férfiasság termékenyítő jelképe - meredezik a templom felé vezető úton, valószínűleg az angkori földeken növekvő rizspalánták életéért ajánlották zálogul annak, ki hajában a holdsarlót viselte.

A legtöbb khmer templom sík vidéken épült, a templomhegyeket mesterséges kőhalmok alkották, így különösen érdekes, mire voltak képesek a kambodzsai építők, ha természetes magaslát kínálkozott. 800 m hosszú emelkedő vezet a

templomhoz, amely mögött meredek falú szakadék zárja el az utat. Ilyen elrendezés templom esetében azért felülmúlhatatlan, mert lehetetlen hátulról közelíteni a magasztos lakhelye felé, és túlhaladni rajta csak a semmin át lehet.

A XI. században Angkor népe meggazdagodott, erős katonái harcba szálltak Chammal és Siámmal és ritkán maradtak alul. Angkorba rabszolgák tömege érkezett, templomok épültek, a rizsföldeken évente négyszer arattak. Angkor igazi világvárossá nőtt, politikai döntéseit a környező országok uralkodói sem hagyhatták figyelmen kívül. A királyok Siva, Visnu megtestesüléseként szerepeltek a készsleges nép előtt. Igen fontos, hogy ezt ne tekintsük üres szónak,

afféle mesének, érdekes különcségnek. Az, hogy a XX. század cinikus középeurópai fiatalembere milyen kevésbé érezheti át, mint jelent az az fényévnyi távolság, ami az istenkirályt bármely más földi halandótól elválasztja, egyáltalán nem meglepő, és az emberi józanság győzelmét dicséri. Teljesen megfélekedzeni azonban nem szabad arról a vakhitről, amellyel Kambodzsa népe fordult zsarnoka felé, - mert a történelem gyakorta ismétli önmagát, és legalább egy szellemi kaland erejéig érdemes beleélő képességünket Angkor lakóinak lelkivilágára irányítanunk. A templomhegy szentélyében székelő király nem más, mint a világot fenntartó Visnu, vagy éppen Siva a pusztulás és újjászületés irányítója, esetleg egyszemélyben mindkettő, - Harihara - hasonlíthatatlan úr. Elképzелhetetlenül régóta létezik, Ő pihent a Világéjszaka komor, csöndes tengerén ringatózó végtelen kígyó összecsavarodott testén, amikor a Lét teljessége, mint szunnyadó gondolat derengett csupán belsejében, és Ő Brahma lángoló haragja - Rudra, aki születésekor üvöltve tombolt, mert nem tudta mihez kezdjen erejével, s ő kapta később a Siva nevet, mikor fékezhetetlen hevére önszántából gyeplőt vetett, és átlátta a Mindenség rendjét, a múltat és a jövőt, az emberek szomorúságát, a tengerek tajtékozó haragját, a hold bonyolult pályáját, és minden egyebet. Minden Ő, és én hozzá képest apró piszok vagyok egy pici porszem legszélén. Már az, hogy testet öltött, és tudhatom, hogy itt van egész közel, irányít és oltalmaz, olyan hálára kötelez, amit elkövetkező ezer és ezer életemen át sem tudok majd leróni előtte.

Az ilyen hitet nem szabad lebecsülni, hiszen hegyeket mozgathat meg, amint azt láthatjuk is Angkorban. Kambodzsa virágzó időszakában a hinduizmus és buddhizmus ugyanolyan sokszínű változatossággal létezett az országban, ahogyan egy téma meglepően gyakran ismétlődik a szobrászatban. Ez a Tejtenger kiköpülése, Visnu második, teknősbéka alakban történő megtestesülése.

Íme a Történet:

A TELJTENGER KIKÖPÜLÉSE ÉS A TEKNŐSBÉKA

Az istenek tudták, hogy az ő létüket is veszélyek fenyegethetik, s arra törekedtek, hogy megszerezzék a halhatatlanság italát, az amritát. Sietniük kellett, mert a sötét ellenlábás istenségek egyre vakmerőbbek lettek: legutóbb például elrabolták Sri Laksmi, a szépség és fiatalság istennőjét, a nagy Visnu feleségét! A Lét Fenntartója azonban nem nyugtalankodott: egyedül ő tudta, miért kellett ennek így történnie, és mi lesz a következménye.

De az istenek, amióta a Szépség és az Ifjúság derűs verőfénye eltűnt körükből, hervadoztak, és mind jobban féltek, milyen nagy baj érheti még őket.

Indra és az istenek széltében-hosszában bejárták a világot, és kifürkészték, hogy a nagy déli tenger rejti az örök élet italát és minden kívánatos javakat: Tejóceánnak nevezték ezt a tengert, mert úgy zárta magába ama becses dolgokat, mint ahogyan a tejben feloszolva rejlik a vaj. Elhatározták, hogy kiköpülik a Tejtengert, de tisztában voltak azzal, hogy ezt a rendkívül nehéz feladatot a maguk erejével nem tudják végrehajtani. Visnu tanácsára tehát tárgyalásba bocsátkoztak az ellenistenségekkel. Az Aszurákkal: bízatták őket, hogy közös erőfeszítéssel megnyerhetik az amritát, ha vállvetve kiköpülik a Tejóceánt. Az ellenistenek mohón kaptak az alkalommal, hiszen ők is féltek a végtől, és szerették volna biztosítani maguknak a halhatatlanságot. Sikerült is megegyezniük, és összegyűltek a Tejtenger partján.

Hosszas tanácskozás után kiemelték helyéből az szent Mandara hegyet, hogy majd ezt fogják köpülőfának használni. Visnu a segítségükre volt, mert mindentudásával előre látta, mi lesz a vállalkozás eredménye. Az istenek és az ellenistenek a magas hegyet a csúcsával lefelé fordították, és lebocsátották a Tejtengerbe, azután körülcsavarták a derekán az alvilági kígyók fejedelmét, Vászukit, hogy vele, mint valami kötéllel, forgassák, pörgessék a hegyet, s így kiköpüljék a Tejóceánt.

Hanem előbb el kellett döntenie, melyik istencsoport tartsa a kígyó fejtöli végét és melyik a farkát. Az Aszurák sértődötten tiltakoztak az ellen, hogy ők fogják a kígyó farkát, mert ezt lealáznak találták. Az istenek nem akarták átengedni a fejtövet, és a két csoport már majdnem összekapott. Ekkor Visnu észrevétlenül megsúgta a Déváknek, hogy engedjék át a kígyó elejét az ellenisteneknek: ő előre tudta, hogy Vászuki a huzamos forgatás dörzsölésétől úgy felhevül, hogy izzó mérget okádik, s ez így majd az Aszurákat fogja megperzselni. Az Aszurák tehát megkapták a fejtövet, és sorban egymás mögött állva megragadták a kígyót, míg az ellenkező oldalon az égi istenek sorakoztak fel, hogy a kígyó farkát fogják Hozzáálltak a köpüléshez, ide-oda húzták, rángatták a kígyót, s a hegy lassan forogni kezdett. De egyre-másra megbicsaklott, mert lefelé fordított csúcsa belesüppedt a tengerfenék iszapjába, s megragadt benne. Sehogy sem ment a dolog. Végtére

Visnu segített a bajon: felöntötte második megtestesülésének alakját: teknősbéka képében lemerült a tenger mélyére, s hátára emelte a hegyet. A Mandara, mihelyt csúcsa az óriási teknősbéka kemény páncélján nyugodott, nem csúszott meg többé, is vígan pördült előre meg vissza a rácsavart kígyó sodrásától.

Az instenségek két csoport nagy igyekezettel folytatta a köpülést. S a Tejőceán apránként kiadta vaját, a benne rejlő drágalátos, páratlan becsű javakat. Elsőül egy csodálatos drágakő vetődött felszínre, s ezt a maga eredeti alakjában is jelenlevő Visnu igényelte, hogy azontúl a mellén viselje. Most a Vizek istennője emelkedett ki a tengerből, majd a habok szépséges, elbűvölő leányai, az apszaraszok, akik mindjárt vidám táncra perdültek. Őket Indra foglalta le, hogy mennyei csarnokában szórakoztassák a Ragyogókat és a megdicsőült hősöket. Ezután pompás paripa pattant elő, s ezt megint Indra vette el, mert háttaslovául szánta. Ugyanitt lefoglalta magának a hatalmas, hárommormányú elefántot. Az istenek tették rá kezüket az utána felmerülő csodatévő tehénre is, amelyből minden vágyott dolgot ki lehetett fejni. Ezt a Hét Risinek, az Ősbölcseknek ajándékozták. Az ellenistenek egészen elvakultak, egyre csak a halhatatlanság italának felmerültét lesték; így aztán alig vetettek ügyet a tenger többi ajándékára, s mindet sorra az istenek vették birtokukba. Például a Csodafát, amelyet Indra a mennyei paradicsomkert díszül szemelt ki, azután a Bor nemtőjét. Utánuk a Hold emelkedett ki a tajtékozó tengerből; Síva a homlokára tűzte méltó dísz gyanánt. Most tündöklő fény áradt a habokból, és pompázó lótusz kenyhében kiemelkedett a legnagyobb csoda: Sri Laksmi, a Szépség, Ifjúság és Jószerencse leírhatatlanul elragadó istennője. Visnu éppen az ő visszaszerzése végett támogatta az istenek igyekezetét: tudta jól, hogy a Tejőceánnak ki kell adnia legbecsesebb kincsét. Az istennő boldogan simult felséges urához. Legvégül szakállas bölcs alak merült fel: Dhanvantari, az istenek orvosa, kezében csillogó edény tartott, benne a halhatatlanság áhított italával, az amritával. Az Aszurák csak erre vágytak, és azon nyomban le akartak csapni az élet italára, de a kígyó - mint azt Visnu előre látta - a hosszas dörzsöléstől felhevülve éppen ekkor kezdte kiköpni a benne felgyűlt mérget. Az izzó, égető méregcseppek persze a fejtől álló ellenistenek érték. Ijedt zűrzavar keletkezett közöttük, s ezt a ragyogó istenek legott kihasználták: sorra ittak az amritából, és halhatatlanná

váltak. Síva maga is jelen volt, hogy a dolgok fejleményeit figyelje. Tudta, hogy a kígyó mindjárt kihányja borzalmas méreg zömét, s az elpusztíthatná a világot. Résen állt tehát, s amikor a kígyó száján kilövellt a méreg, hirtelen lenyelte az egészet. A Nagy istennek nem ártott meg, de amint leszaladt a torkán, lemoshatatlanul kékre festette a nyakát. Így mentette meg a világot a pusztulástól.

A fejüket kapkodó, a méregcseppektől riadozó ellenistenek észre sem vették, hogy eközben a Dévák megitták az amritát. Csupán az egyik Aszura, Rahu figyelmét nem kerülte el a fordulat; sebtében az istenek közé surrant, és mielőtt megakadályozhatták volna, szájához emelte az élet italát tartalmazó edényt. Ám az Ég két szeme, a Nap és a Hold, mindent látott, és nyomban figyelmeztették az isteneket a csalafintaságra. Visnu elhajította csillogó, éles harci korongját, s az leszelte Rahu fejét. De az amrita már lecsúszott a torkán, s így Rahu halhatatlanná vált. Visnu utóbb a csillagos égboltra, a Nap és a planéták útját jelző csillagképek körére parancsolta a különvált fejet és testet.

Rahu azóta is bosszúálló haraggal vadászik árulóira, a Napra meg a Holdra, s amikor a közelébe kerülnek, elnyeli őket - de hiába, mert átsiklanak a torkán, s egy idő múlva kiszabadulnak.*

Az Aszurák majd az eszüket vesztették dühükben, amikor ráeszméltek, hogy eljátszották a halhatatlanságot, mert az istenek kifogtak rajtuk. De nem tehettek semmit - fogukat csikorgatva száguldottak el, vad átkokat szórva a Dévákra s azontúl még ádázabb gyűlölettel szőtték sötét terveiket az istenek hatalma ellen. Így hajtotta végre a Lét Fenntartója a világ javát szolgáló művet a teknősbéka megtestesülésében.

A Tejóceánból nyert páratlan javak még ragyogóbbá, még boldogabbá tették az Égiek körét, és Indra kápráztató csarnokában vidáman lakoztak az istenek. Ismét velük volt Laksmi, akiből a szépség és fiatalág tündöklő fénye áradt reájuk. A csodaszép apszaraszok bűbajos táncokat lejtettek, játszótársaiknak, a gandharváknak az énekére és a madárlábú kinnarák - mennyei zenészek - muzsikájára. Szvarga fényes lakói önfeledten élvezték halhatatlan létüket, s nem gondoltak arra, hogy az Aszurák fenekednek ellenük. Egyedül Visnu tudta, hogy újra meg újra veszély fenyegeti a világok rendjét, s újra meg újra szembe kell

majd szállania a sötét erőkkel.

/ Baktay Ervin /

Milyen cél vezérelte a khmer művészeket, hogy több formában, térben és síkban megjelentették ezt az avatárát. Visnu többi hét megtestesülése a gonoszság elleni harc cselekvő vezére.

Ebben a történetben nem igazán tevékeny. A megfelelő pillanatokban helyes irányba tereli az eseményeket, majd békésen meghúzódik a háttérben. Ami a khmerek szempontjából fontos az az erőfeszítés, amit a közönséges istenek, hatalmasabb társaik, Siva és Visnu fürkész szeme előtt kifejtettek.

Nem bátor viadalban kell győzniük, hanem a dolgukat, munkát végezni megállás, percnyi pihenő nélkül. A legenda földi megfelelőjében, Kambodzsában ugyanígy kellett dolgozni a khmer embernek, jutalmul halhatatlanságot kapott - holnapig. Halhatatlanságot, vagyis élelmet, rizst. Angkor legnagyobb kiterjedése idején 750000 lakost tartott el. Ebben az időben, azaz a XII. században Párizsnak mindössze 100000 lakója volt.

Azon kívül, hogy az indiai legenda példája szorgos munkára int, ábrázolása egyben a világmindenség kicsinyített mása, tehát mindenképpen méltó téma a nagyszabású dolgokért olthatatlanul lelkesedő khmer építőmesterek számára. Az apszarák önállóan is sokszor szerepelnek a kőfalak díszítményeként. Csábító szépségük könnyen meggyőzi szemlélőjüket, hogy Indra csarnokához megtévesztően hasonló palotában jár.

Angkor Vat egyedülálló csoda, ha azt mondom túlszárnyal minden hasonló templomot Indokinában, igazat mondtam, de még mindig nem mondtam semmit arról, hogy különb, mint India életerős kolosszusai, mint Manhattan felhőkarcolói, mint a Loire menti kastélyok, és legalább olyan szép, mint Chartres kőpadlóján a színes fénykigyók. Nem egyszerű templomhegy, bár az is, nem csupán kolostor és királyi palota, sőt királyi sírhely, hanem ennél sokkal több. Remekmű, amilyen nagyon kevés akad a világon.

Építtetője, II. Surjavarman (1113-1150) valószínűleg növelni akarta városát, mert a templomot Angkor déli határán helyezte el. Így kijelölte a jövődő metropolisz közepét, a nagyszerű tervekől azonban csak Angkor Vat valósult meg. Az is elképzelhető, hogy a város átrendezése nem pusztán egy zsarnok pillanatnyi szeszélye volt, hanem fojtogató kényszerűség. A huzamos időn át esővízzel öntözött, erősen túlterhelt talajban megindul a laterizáció folyamata, melynek során vas-oxid vegyületek keletkeznek és teszik terméktelenné a földet. Ezt bizonyítja, hogy később VII. Jayavarman (1181-1219) is terjeszkedni próbált, bár ő észak felé.

Angkor Vat telepítésének másik meglepő ténye, hogy a templom ugyan követi a kelet-nyugati tájolást, de főbejárata a megszokottal épp ellentétes nyugati

irányból nyílik. Ennek magyarázata az indiai staphatis hagyományban keresendő. A törvény úgy szól, hogy a templom ne a hátát mutassa a város felé, amelyben épül.

Angkor Vat épülete sokszorosan bonyolultabb alkotás, mint bármely előző khmer templom, folyosók, apró termek, keresztezések labirintusa. Felmerül a kérdés, hogy valójában kit tisztelhetünk az ezerarcú remekmű alkotójának. A királyt talán, aki parancsot adott egy minden addiginál gyönyörűbb Visnu templom építésére? Aligha, hiszen ő csupán homályos vágyát adta a világnak, nem töltötte idejét csalafinta építészeti bravúrok kieszelésével. Azt hiszem, a telepítés és az alaprajz szövevényes mintája seregnyi névtelen építőmester közös munkája.

Az ok, ami miatt a szigorúan mérnöki döntéseket nem egyetlen ember elgondolásainak tartom, a következő. Egészen bizonyos, hogy Angkor lakói előtt a templom az istenkirály pillanatnyi ötleteként tűnt fel, aki bármit kíván egyetlen perc alatt, megvalósíthatja ha akarja, de most éppen azt szeretné, ha népe a világmindenség kicsiny mását a két kezével építené meg, kőből. Ha a háttérből egyetlen mérnök irányítja a munkálatokat, annak könnyen híre mehet, és az sem kívánatos, hogy egy ember, aki nem király, túlságosan sok embernek parancsolhasson egyszerre. Ha viszont több, akár száz vagy kétszáz gondolkodó fő felügyel az építkezésre, akkor ők szerepelhetnek úgy, mint az istenkirály szócsövei, akikbe erejének egy részét bocsátotta, mert ellenőrzik egymást.

Angkor Vat szépsége azonban nemcsak ezeken az embereken állt vagy bukott. A csoda magyarázata abban rejlik, hogy ezer és ezer ember áthatva a természettel való egyesültség érzésével, a fanatikus hittel, hogy a Világ teremtője őket választotta népéül, szabad teret kapott ahhoz, hogy egy rendkívül arányos épület csontvázába életet leheljen, évszázadokig tartó ünnepre felöltöztesse. Angkor Vat domborművei, a Tejtenger kiköpülése, a Ramayana és a Mahabharata csatajelenetei, II. Surjavarman diadalmenete és utazása a Halál (Yama) birodalmába, mind sok kőfaragó közös alkotása, valójában népművészet. A hatalom diktálta a képek témáit, de a részletekből látható, hogy a hangyabolyra kísértetiesen emlékeztető város lakói valójában emberek, mégpedig ép egészséges ésszel élő, a szépre igen fogékony egyéniség mindahány.

1150-től, több mint harminc évig belső harcok emésztették Kambodzsát. VII. Jayavarman, a Nagy Péter cárhoz hasonló erőskezű reformer uralma alatt szilárdult meg újra az ország helyzete.

Apja a II. Surjavarman halála után trónra került II. Dharanindravarman (1150-1160) volt. 1125 körül született, fiatalkorát diplomáciai küldetéssel az ellenséges Champában töltötte. Mikor II. Yasovarman királyt (1160-1166) egy áruló, aki trónjára tört, palotájában ostrom alá vette, egy herceg, a leendő VII. Jayavarman fia, megmentette a királyt. 1166-ban azonban, egy másik palotaforradalom alkalmával, a Champából sietve hazatérő VII. Jayavarman már nem tudta megakadályozni a jóvátételent, II. Yasovarman már életét is, királyságát is elvesztette. A bitorló Tribhuvanadityavarman a történelem meglehetősen

színtelen alakja, egyetlen említésre méltó cselekedete, hogy 1177-ben Angkort veszni hagyta a Cham hódítók elleni harcban. A zabolátlan hadsereg alaposan feldúlta a várost, tönkretették a víztárolókat és az öntözőrendszert is. Egy felirat erről így szól:

"Sri Jaya Indravarman, Champa királya, aki elbizakodott akár Ravana, elindult, hogy harcba szálljon Kambu országával, mely az éghez hasonlatos. Hatalmában kerítette Kambodzsa királyát, siettette tetteinek beérését és ez megölte őt."

(Phimeanakas, 68. vers)

Hogy pontosan mi ölte meg Sri Jaya Indravarman, arra talán sohasem derül fény, de bizonyos, hogy VII. Jayavarmannak is része volt a dologban, mivel ő verte ki a chamokat Angkorból és vezetett véres bosszúhadjáratot országukra. A hatalom szálait ekkor már az ő keze fonta össze, de csak négy évvel később, 1181-ben koronáztatta magát királlyá.

Nem hasonlít Asóka királyra, aki Indiában terjesztette hozzá hasonló erős hittel és lelkesedéssel Buddha tanait. Asoka ugyanis miután életét a vallás szolgálatában állította, vonakodott harcba szállni, sőt a vadászatot sem nézte jó szemmel. VII. Jayavarman azonban hosszú élete végéig 1219-ig erőszakos, hódító külpolitikát folytatott. A hadjáratok szüneteiben minden elődjét meghaladó lendülettel kényszerítette alattvalóit templomok, kórházak, csatornák építésére.

A városnak ő is új központot jelölt ki, ezúttal egy 3 km x 3 km oldalú, 120 m széles vizesárokka, és kőfallal övezett négyzetet metszett ki Angkor testéből, és attól sem riadt vissza, ha munkája nyomán néhány korábbi templomot a földdel kellett egyenlővé tennie.

Angkor Thomnak nevezik ezt az elkerített területet, ahol bizonyosan az ország színe-virága lakott, gondosan elzárkózva a közönséges földművesek szürke világától. Öt híd ível át a víz felett, minden égtáj felől egy, keletről pedig kettő, minden égtáj felől egy, keletről pedig kettő, a Győzelem és a Halál útja. A városfalakat hatalmas kapuzatok szakítják meg ezen az öt ponton, Avalokitesvara Boddhiszattva hatalmas kőarca tekint róluk a világ négy tája felé.

Angkor Thom középpontjában áll Bayon, VII. Jayavarman buddhista temploma, Bayon félig kész domborművei, melynek a mindennapok forgatagát mutatják, már tisztán népművészeti alkotások, minden koholt vallási és ideológiai tartalmat nélkülöznek. Tcheou Ta-kouan kínai utazó a XIII. század végén látogatott el Angkorba. Feljegyzéseiben részletesen beszámol élményeiről:

"A városfalat öt torony szakítja meg. Ezek kapuzatok, melyeknek mindenike kettős. A keleti oldalon két kapu van, a többin egy. A városfalat vizesárok övezi, széles hidak vezetnek át rajta. Minden hídon ötvennégy kőisten van, úgy néznek ki, mint megannyi kőtábornok, hatalmasak és rettentőek. Az öt kapu igen hasonló. A hidak korlátja kőből van, kilencfejű kígyót formál. Az ötvennégy istenség keze a kígyó egész testét erősen tartja, nehogy elmeneküljön. A kapukon hatalmas kő

Buddha fejek fordulnak a négy égtáj felé, a középső arannyal borított.

Egy kőtorony van a Déli kaputól nem messze a városon kívül, úgy mondják, Lou Pan (legendás kínai mester) emelte egyetlen éjszaka alatt.

Lou Pan sírja onnét tíz lire van, arra még rengeteg kőépületet találni.

Bizonyára a palotában még több csoda látható, de az őrség oly szigorú, hogy ott nem járhattam."

A leírásból nem nehéz kiolvasnunk, hogy ismét a Tejtenger kiköpülése ihlette meg az építőket, ezúttal térben, és valóban különlegesen nagy léptékben jelenítették meg a legendát.

VII. Jayavarman templomokat építtetett szülei emlékének, anyjának Ta Prohm szentélyét apjának, a néhai II. Dharanindravarmannak pedig Prah Khan templomát emeltette.

Tcheou Ta-Kouan már említi a hinayana buddhizmus követőit Kambodzsában. A hinayana igen aszkétikus vallás, a hatalomnak fittyet hány, a pompát megveti, egy erősen elnyomott népnek nagyon megfelelő filozófia. Az utolsó szanszkrit felirat Kambodzsában 1327-ből származik, az első páli 1309-ből. A szanszkrit a mahayana nyelve volt, míg a páli a feltörekvő hinayana közvetítője. Buddha álmában sem gondolta, hogy 1500 évvel halála után kőkolosszusokat faragnak majd róla, ahelyett, hogy kristálytisztá logikával kifejtett gondolatait próbálnák megérteni. Egy szó mint száz, a khmerek hite megingott az istenkirály hatalmát illetően, és egyre többen mondtak le a cselekvés gyönyörűségéről. Angkort sorra érték a thai és cham támadások. A thai hadsereg végül állandó csatatérre változtatta Kambodzsát, 1335, 1353, 1393. mind véres pusztítások évszámai. Angkor utolsó királyai az öntözőrendszer egy részét működtették csak, a víztárolók tönkrementek, árvíz sújtotta a várost, 1431-ben pedig a thai hódítók mindent felégettek.

India a bőkezű, gazdag ezerarcú óriás adott szellemi útravalót Kambodzsának. India a hátborzongató irracionális országa. Az önfegyelem emberfeletti erőpróbái valójában az erős, útjában minden akadályt szétromboló szenvedélyt leplezik. Az emberek lelke éppoly olthatatlanul szomjazza az élet izzó gyönyörét, mint a halál hűsítő nyugalmát. A lélekvándorlásban hívő lélek számára ugyanolyan könnyű megválni az élettől, mint bármilyen célért gyilkolni, vagy

pedig lemondva mindenről növényé válni és úgy csodálni a teremtés borzongó szépségét.

Mahatma Ghandi a Dhallinggalla Baghban lezajlott mézszárlás után, 1920. április 7-én így beszélt:

"Készen kell lennünk arra, hogy nyugodt lélekkel nézzünk szembe nemcsak ezer ártatlan férfi és asszony legyilkolásával, de több ezerével is, mielőtt India eléri a világban azt a rangot, amelyet soha felülmúlni nem lehet

Mindenki tekintse úgy az akasztást, mint az életnek valami mindennapos dolgát."

A Bhagavad-Gíta ezt tanítja az erőszakról:

"Kopott ruhánkat ahogyan levetjük, testünkre újat, csinosabbat öltve, a lélek éppígy veti el viseletes, elaggott testét, fiatalba szállva. Kardok pengéje nem sebzi, lángok heve nem égeti, víz árja el nem áztatja, szél fúvása nem árt neki. Halhatatlan örök lélek él minden testben, Ardzsuna s ezért semmilyen élőlényt gyászolni nem szabad. Tekintsd hát kötelességed és ne fuss meg a harc elől, harcos számára nincsen jobb mint a becsületes csata. Örvendjen az olyan harcos, aki ilyen csatába megy: a menny kapuja tárul ki ilyenkor a vitéz előtt. Hogyha ezt az igazságos csatát nem vállalod, te hős, vétkezel s kötelességed, vitézi híred elhagyod, neved örök gyalázzal említik majd az emberek, s a gyalázat a hősöknek halálnál is keservesebb. A nagykocsis maharadzsa azt fogják hinni: gyáva vagy, akik ámulva tiszteltek, majd hitványnak tekintenek s kik ellenségeid voltak, sok sértő szóra lelnek így, mellyel kedvükre szidhatnak: nincs ennél fájdalom nagyobb!"

Ijesztő, megdöbbentő szavak ezek Krisna szájából. Megfagyasztja a lelkem, ha az igazság arcát ilyen torz mosolyra húzódva látom.

EPILÓGUS

Ha az ember azt hiszi, az igazság útját járja, általában téved.

Ha azt hiszi többet elvisel, mint mások, lehet, hogy igaza van.

Annál, aki a pokolba vágyik, csak az bolondabb, akik a pokol tüzét szítja.

Mikor a gyík menekül nem bánja, ha a farka, testének fele odavész, csak életben maradjon. Így jártak a Vörös Khmerek felhőjárói is, mikor a bíbor mennyországot próbálták a földre hozni. A menekülő gyíktól csupán abban különböztek, hogy ők testük, országuk értékesebb felé hagyták veszni, sőt küldték ők maguk a semmibe.

Hárommillió nevet kellene idejegyeznem, azok neveit, akik 1975 és 1979 között haltak meg Kambodzsában. Nem ismerem a nevüket, de ha ismerném sem

merném leírni, mert félek lángra kapna tollam alatt a papír.
Egymást a fájdalom nélküli közös halállal kecsegtető óriás fenevadak között egy Magyarország-hoz hasonló kis állam hátat fordított a nagyvilágnak, majd módszeresen irtani kezdte saját népét. Karcsú, elegáns atomrakéták helyett vasrudakkal, késsel, bunkókkal láttak munkához, és a jól bevált szerszámok nem szólaltak meg. "Csütörtök", hanem engedelmesen kettéroppantották az embereket. Halott testté és eleven lélekké.

1985. szeptember hó

Sánta Gábor

